

Anna Wrzesińska

EKSPERTYZA ANTROPOLOGICZNA MATERIAŁU KOSTNEGO Z MIEJSCOWOŚCI GOŁUŃ, GMINA POBIEDZISKA, POWIAT POZNAŃSKI.

Do Pracowni Antropologicznej przekazano szczątki ludzkie z interwencji archeologicznej przeprowadzonej przez pracowników Działu Archeologicznego MPP, dr Janusza Góreckiego i mgr Arkadiusza Tabakę w dniu 7 maja 2007 roku na terenie wybierzyska żwiru w miejscowości Gołuń, gmina Pobiedziska, powiat Poznański. Lokalizacja z opisu na metrycznej: „Gołuń stan. 89 i 90. W części wschodniej wybierzyska, około 150 metrów od linii lasu, w pobliżu cieku, na głębokości od 40 cm do 90 cm, nieckowaty wkop wypełniony żwirem, o szerokości 80 cm. Na kamieniach (okrągłych i płaskich o średnicy od 13 cm do 20 cm) spoczywały szkielety ludzkie”.

Ekspertyza antropologiczna i opracowanie szczątków ludzkich zostało wykonane zgodnie z zaleceniami wypracowanymi w poznańskim ośrodku antropologicznym. Płeć szkieletów, a także wiek w chwili śmierci określono na podstawie cech diagnostycznych obserwowanych na czaszkach, miednicy i zębach (J. Strzałko, M. Henneberg 1975). Kości mierzono według techniki martinowskiej (R. Martin, K. Saller 1957). Wysokość ciała osobników wyliczono z pomiarów kości długich (J. Strzałko 1971). Analiza antropologiczna dotyczyła przede wszystkim określenia płci osobników dorosłych. Zastosowano 6-stopniową skalę oceny wieku: *Infans I* (dzieciństwo młodsze do około 6-7 lat), *Infans II* (dzieciństwo starsze do 12-14 lat), *Juvenis* (wiek młodzieńczy do 20-22 lat), *Adultus* (wiek dorosły do 30-35 lat), *Maturus* (wiek dojrzały do 50-55 lat), *Senilis* (wiek starczy powyżej 55 lat). Kategorie te są wydzielane ze względu na relacje, jakie zachodzą pomiędzy nasileniem się zmian rozwojowych w organizmie człowieka, a wiekiem biologicznym osobnika. W przypadku szkieletu dziecka oceniono stan zaawansowania rozwoju poszczególnych części kośćca, określając wiek na podstawie ogólnej wielkości fragmentów kostnych (A. Florowski, T. Kozłowski 1994). Ocenę warunków życia i stanu zdrowia pochówków oparto na ocenie występowania jak i na opisie zmian paleopatologicznych zaobserwowanych na kośćcu zgodnie z klasyfikacją J. Gładkowskiej-Rzeczyckiej (1989).

INWENTARZ KOSTNY – OPIS I POMIARY

Do analizy przekazano szczątki kostne, co najmniej pięciu osobników, jednego dziecka i czworga dorosłych. Rozpoznano:

Szkielet dziecka. Z kości kręgosłupa są kręgi piersiowe – 7 dolnych, 3 kręgi lędźwiowe i pierwsze dwa kręgi krzyżowe luźne, za życia jeszcze niezrośnięte. Na kręgach piersiowych i lędźwiowych widać jeszcze toczący się proces kostnienia trzonów z łukami kręgów. Są obie kości prawego i lewego przedramienia: trzony kości promieniowych i łokciowych o nie przyrostych nasadach. Są nie zrosłe za życia, kompletne po stronie lewej, luźno występujące kości – biodrowa, kulszowa i łonowa, po stronie prawej są tylko dwie: biodrowa i kulszowa. Jest kompletny kościec kończyn dolnych – trzony niepołączone z nasadami obu kości udowych, piszczelowych i strzałkowych. Wystąpiły fragmenty dwóch żeber, kilka kości śródreżcy i paliczki prawej i lewej ręki. Pomiary kości zestawiono w tabeli 1.

Tabela 1 Pomiary długości trzonów kości kończyn górnych i dolnych szkieletu dziecięcego, oraz pomiary kości biodrowej, kulszowej i łonowej (w mm).

Długość - kość	Pomiar prawej	Pomiar lewej
łokciowa	> 140	>132
promieniowa	>136	>130
udowa	253	253
piszczelowa	195	194
strzałkowa	199	>192
biodrowa - wysokość	93	91
biodrowa - szerokość	102	99
kulszowa	55	55
łonowa	-	56

Brak kości z górnego odcinka szkieletu wraz z czaszką. Pozostały kościec od przedramion do dolnych nasad podudzi jest prawie kompletny. Kościec jest słaby i kruchy, o delikatnych, uszkodzonych częściowo kościach. Nie zarejestrowano luźno występujących nasady kości długich kończyn

Szkielet należy do starszego dziecka zmarłego w wieku *Infans II*, tj. około 8-9 roku życia.

Szkielet kobiety. Wystąpiła kompletna czaszka wraz z żuchwą (ryc. 1), jeden kręgosłup szyjny – ostatni C7, trzy kręgi piersiowe, mostek, liczne żebra i kości pasa miednicznego – obie kości miedniczne i kość krzyżowa. Jest niekompletny kościec lewej strony szkieletu: łopatka, kość ramieniowa, kość promieniowa i kość udowa. Z prawej strony jest tylko prawa kość udowa. Brak pozostałych kości szkieletu. Czaszka w narysie z góry, w *norma verticalis*, jest jajowata, o kształcie *Ovoides acutus*. Kości

czaszki są delikatne o słabej rzeźbie. Główne szwy czaszkowe są silnie obliterowane. Górny brzeg oczodołu jest ostry, czoło gładkie z wyraźnymi guzami czołowymi. Oczodoły są duże, a otwór gruszkowaty nosa szeroki i okrągławo trójkątny. Wrostki sutkowe są małe i krótkie. Kresy karkowe zaznaczone są słabo. Żuchwa o małej wysokości trzonu, prostych kątach i małych głowach. Kształt łukowaty. Nie stwierdzono zmiany w budowie szkliwa zębów siecznych i kłów – *hypoplazję* szkliwa, jak i zmiany w stropie obu oczodołów w postaci przerostu struktur gąbczastych, tzw. *cribra orbitalia*. W szczęcie i żuchwie uzębienie jest już niekompletne. W szczęcie jest tylko 6 zębów. Po stronie prawej jest pierwszy siekacz (I^1), drugi ząb przedtrzonowy (P^2) i trzeci ząb trzonowy (M^3). Starcie siekacza i przedtrzonowca jest silne, starcie trzonowca mierne. Zębodoły pozostałych, oprócz lewego drugiego przedtrzonowca gdzie proces gojenia jeszcze trwa, a w przyzębiu widać stan zapalny, są zobliterowane. Po stronie lewej są dwa siekacze ($I^1 I^2$) i trzeci ząb trzonowy (M^3). Starcie koron jest podobne jak po strony prawej. W żuchwie jest 8 zębów. Obustronnie są pierwsze cztery zęby. Zębodoły wszystkich pozostałych są już całkowicie zobliterowane. Zęby sieczne są bardziej starte niż w szczęcie i zmiany sięgają już części korzeni. Na lewej gałęzi żuchwy stwierdzono zmiany nowotworowe – kostniak o wymiarach 12x7 mm (ryc. 2). Pomiary czaszki przedstawiono w tabeli 2 i 3.

Tabela 2. Pomiary czaszki według R. Martina i K. Sallera (1957)

Pomiar	Wartość (mm)	
cięciwy części mózgowej	g-op (1)	176
	eu-eu (8)	135
	ft-ft (9)	95
	ba-b (17)	121
cięciwy części twarzowej	n-gn (47)	102
	n-pr (48)	67
	n-ns (55)	46
	zy-zy (45)	119
	mf-ek (51)	35
	sbk-spa (52)	30
	apt-apt (54)	24
cięciwy żuchwy	go-go (66)	92
	gn-id (69)	27
	kdl-kdl (65)	108
	kdl. wys (70)	58
	szer. gał. (71)	24/23
Obwody i łuki	obw.poz. (23)	505
	po ^o po (24)	303

Tabela 3. Wskaźniki czaszki według R. Martina i K. Sallera (1957)

Wskaźnik	Wartość
szerokościowo-długościowy	76,7
wysokościowo-szerokościowy Hrdlički-Kóčki	77,8
twarzy górnej wg Kollmanna	56,3
oczodołowy	85,7
nosa	52,1
wysokościowo-szerokościowy	89,6
wysokościowo-długościowy	68,7
czołowo-szerokościowy	70,3

Na kościach szkieletu postkranialnego stwierdzono zmiany zwyrodnieniowo zniekształcające. Są to głównie zmiany w stawach w postaci spłaszczeń, wyrośli i porowatości, rzadziej wystąpiły na trzonach w postaci skostnień i obwałowań. Średnica głowy kości ramieniowej wynosi: dla kości lewej 41x37 mm. Średnica głowy kości udowej wynosi: dla kości prawej 42x42 mm dla lewej 42x41 mm. Pomiary kości przedstawiono w tabeli 4, wartości wyliczonych z nich wskaźników masywności przedstawiono w tabeli 5. Na kręgach stwierdzono zmiany degeneracyjne. W odcinku piersiowym trzony są nieznacznie obniżone i są słabe guzki Schmorla. W trzonie mostka otwór o średnicy 14x5 mm. Łopatka lewa ma zniekształconą, spłaszczoną i porowatą powierzchnię stawową barkową. Kości miedniczne cechuje rozwarty kąt podłonowy, niskie spojenie łonowe i gładkie powierzchnie spojeniowe. Zmiany na powierzchni spojenia łonowego wg. T. W. Todda są w fazie IX lub X, tj. wiek osobnika przypada na 45-50 lat lub powyżej (J. Piontek 1985).

Tabela 4. Pomiary kości pozaczaszkowych według R. Martina i K. Sallera (1957)

Kość	Pomiar	Wartość (w mm)	
		prawa	lewa
ramieniowa	długość największa (1)	-	293
	długość całkowita (2)	-	289
	szerokość nasady dalszej (4)	-	52
	najmniejszy obwód trzonu (7)	-	56
promieniowa	długość największa (1)	-	215
	długość fizjologiczna (2)	-	203
	najmniejszy obwód (3)	-	38
udowa	długość największa (1)	405	406
	długość w naturalnym poł. (2)	400	401
	obwód w środku (8)	79	79
	szerokość nasady dalszej (21)	72	73
wysokość ciała (w cm)	według M. Trotter i G. Gleser	155,4	155,9
		155,1	
	według L. Manouvriera	153,4	154,7
	154,0		

Tabela 5. Wskaźniki masywności kości pozaczaszkowych według R. Martina i K. Sallera (1957)

Wskaźnik dla kości	Masywności		Grubościodługościowy	
	prawa	lewa	prawa	lewa
kości ramieniowej	-	19,4	X	X
kości promieniowej	-	18,7	X	X
kości udowej	X	X	19,75	19,7

Występowanie zmian degeneracyjnych w obrębie stawów w połączeniu ze zmianami obserwowanymi na czaszce jak i na powierzchni spoiniowej kości łonowych sugeruje starszy wiek kobiety w chwili śmierci.

Szkielet należy do osobnika już starego zmarłego w wieku *Senilis*, tj. powyżej 55 roku życia, płci żeńskiej, o przyżyciowej wysokości ciała wynoszącej według metody L. Manouvriera 154 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser 155,1 cm. Kobieta była niskiego lub średniego wzrostu. Z pomiarów wskaźników czaszki (Tabela 3) wynika, że kobieta miała głowę średnią (średnioczaszkowy), niską, o wąskiej twarzy, szerokim czole, wysokich oczodołach i szerokim nosie. Charakteryzowała się średnią pojemnością mózgowcowej, wg. L. Manouvriera wynosiła 1552,4 cm³, wg. T. Bělňak małą pojemnością, która wynosiła 1347,6 cm³. Na kości czołowej słaby ślad zazielenienia tlenkami miedzi. Na kości potylicznej, między grzebieniem potylicznym zewnętrznym a otworem wielkim, duży, bardzo silnie zazieleniony ślad po tlenkach miedzi.

Luźne kości. Wystąpiły trzy kości udowe, dwie prawe, jedna lewa. Oraz lewa kość promieniowa. Kości należą do osobników dorosłych, dwóch mężczyzn i jednej kobiety.

Kość promieniowa lewa. Pomiary: długość największa 217 mm, długość fizjologiczna 205 mm, najmniejszy obwód trzonu 39 mm, średnica głowy 19 mm. Masywność kości 19,0. Kość delikatna, lekka, typowo żeńska. Na końcu bliższym widzimy powiększoną i przesuniętą na szyjkę powierzchnię stawową głowy kości, w wyniku nadmiernego odwodzenia kończyny górnej. Wzrost kobiety wahał się od 156 do 158 cm. Była średniego wzrostu. Zmarła w wieku *Adultus-Maturus*.

Kość udowa lewa. Pomiary: długość największa 430 mm, długość w naturalnym ułożeniu 428 mm, szerokość dolnej nasady 74mm, obwód trzonu w środku 87 mm, średnica głowy 43x43 mm. Masywność kości 20,3. Kość ciężka o budowie i rzeźbie typowo męskiej. Zmiany w głównych stawach są niewielkie. Osobnik jest młody. Zmarł w wieku *Adultus*, i był niskiego wzrostu, około 163,8 cm.

Kość udowa prawa. Pomiary: długość największa 427 mm, długość w naturalnym ułożeniu 425 mm, szerokość dolnej nasady 75 mm, obwód trzonu w środku 88 mm, średnica głowy 43x42 mm. Masywność kości 20,7. Kość ciężka o budowie i rzeźbie typowo męskiej. Zmiany w głównych stawach niewielkie, podobne jak w kości lewej

powyżej. Kości można połączyć ze sobą. Należą do tego samego młodego mężczyzny, zmarłego w wieku *Adultus*, niskiego wzrostu, około 163,6 cm.

Kość udowa prawa. Pomiary: długość największa 420 mm, długość w naturalnym ułożeniu 417 mm, szerokość dolnej nasady 74mm, obwód trzonu w środku 89 mm, średnica głowy 45x44 mm. Masywność kości 21,3. Kość jest bardzo ciężka, krępa o bardzo masywnej budowie i rzeźbie, typowo męska. Zmiany zwyrodnieniowo degeneracyjne są bardzo silne. Nasady kości są porowate, głowa w miejscu największego obciążenia ma zeszlifowaną powierzchnię i jest zniekształcona grzybowatymi wyrostkami (ryc.3). Również na szyjce i trzonie widoczne są zmiany, nierówności, wyrosła i skostnienia. Osobnik jest dojrzały lub już stary. Zmarł w wieku *Maturus-Senilis*, i był niskiego wzrostu, około 161,5 cm.

BIBLIOGRAFIA:

- Florkowski A., Kozłowski T.
1994 Ocena wieku szkieletowego dzieci na podstawie wielkości kości, PAn t. 57, z. 1-2, s. 71-86.
- Głądkowska-Rzeczycska J.
1989 Schorzenia ludności prahistorycznej na ziemiach polskich, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk.
- Martin R., Saller K.
1957 Lehrbuch der Anthropologie, Stuttgart.
- Piontek J.
1985 Biologia populacji pradziejowych, UAM, Poznań.
- Strzałko J.,
1971 Metody rekonstrukcji wzrostu człowieka na podstawie pomiarów szkieletu, PAn, t. 37, z. 2, s. 295-314.
- Strzałko J., Henneberg M.
1975 Określanie płci na podstawie szkieletu, PAn, t. 41, z. 1, s. 105-126.

TABELLEN:

- Tabelle 1. Längemessungen der Knochenschäfte von unteren und oberen Extremitäten des Kinderskeletts sowie Messungen des Hüftknochens, Sitzbeins und Schambeins (in mm)
- Tabelle 2. Schädelmessungen nach R. Martin und K. Saller (1957)
- Tabelle 3. Schädelkennziffer nach R. Martin und K. Saller (1957)
- Tabelle 4. Messungen der extrakranialen Knochen nach R. Martin und K. Saller (1957)
- Tabelle 5. Massivitätskennziffern der extrakranialen Knochen nach R. Martin und K. Saller (1957)